

TEORETIZACIJA MULTIKULTURALIZMA IN ETNIČNE EKONOMIJE V LUČI OHRANJANJA KULTURNE DEDIŠČINE MED MIGRANTI

Marina LUKŠIČ HACIN^I
Kristina TOPLAK^{II}

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Teoretizacija multikulturalizma in etnične ekonomije v luči ohranjanja kulturne dediščine med migranti

Temeljna dilema prispevka je učinkovitost politike multikulturalizma v povezavi z drugim družboslovnim konceptom – etnično ekonomijo in njenimi vplivi na ustvarjanja in ohranjanja različnih kulturnih dediščin med migranti v kontekstu (nacionalne) države. Ali je etnična ekonomija povezana s procesi (re)produkcije kulturnih dediščin? V kakšnem odnosu do njihove (re)produkcije so politike multikulturalizma? Ali je uspešnost, učinkovitost politik multikulturalizma v odnosu do ustvarjanja in ohranjanja kulturnih dediščin povezana z etnično ekonomijo? Avtorici najprej definirata temeljne kategorije: multikulturalizem, etnično ekonomijo in kulturno dediščino ter jih nato primerjalno opazujeta v različnih družbenopolitičnih kontekstih, pri čemer je v prispevku pozornost namenjena tudi razliki med (neo)liberalno in (neo)korporativno državo.

KLJUČNE BESEDE: migracije, etnična ekonomija, multikulturalizem, kulturna dediščina

ABSTRACT

Ethnic Economy and Cultural Heritage in the Context of Multiculturalism

The basic dilemma of the paper is the effectiveness of the policy of multiculturalism in connection with another social science concept – ethnic economy – and their impact on the creation and preservation of various forms of cultural heritage among migrants in the context of the (nation-)state. Is ethnic economy associated with processes of the (re)production of cultural heritage? What is the relationship of policies of multiculturalism with these processes of (re)production? Is the success and effectiveness of policies of multiculturalism with respect to the creation and preservation of the cultural heritage connected with the ethnic economy? The authors first define the basic categories: multiculturalism, ethnic economy and cultural heritage, and then observe them comparatively in various socio-political contexts. The paper also focuses on the differences between the (neo)liberal and the (neo)corporate state.

KEY WORDS: migration, ethnic economy, multiculturalism, cultural heritage

^I Marina Lukšič Hacin, dr. sociologije, znanstvena svetnica; Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-Ljubljana; e-naslov: luksic@zrc-sazu.si.

^{II} Kristina Toplak, dr. etnologije, znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-Ljubljana; e-naslov: ktoplak@zrc-sazu.si.

UVOD

O multikulturalizmu kot teoriji, politiki ali praksi je bilo prelitega že obilo črnila in spregovorjenih nimalo besed. Vsaj v Evropi smo se naposlušali različnih zgodb tega izrazito modnega koncepta: od njegovih »odkrivanj«, definiranje in poveljevanje do razglašanje njegove »smrti«. Zakaj potem ponovno o multikulturalizmu? Prav zaradi njegove večplastnosti in vsepojavnosti. Ko koncept mislimo skupaj z drugimi družboslovnimi kategorijami, lahko odkrijemo izredno zanimive in uporabne relacije. Učinkovitost politike multikulturalizma v sodobnih, deklarativno demokratičnih »tako ali drugače« raznolikih državah, je tema, ki ji je treba vedno znova posvetiti pozornost. V pričujočem prispevku nas zanima učinkovitost politike multikulturalizma v povezavi z drugim družboslovnim konceptom – etnično ekonomijo in njuni vplivi na ustvarjanja in ohranjanja različnih kulturnih dediščin med migranti v kontekstu (nacionalne) države. Ali je etnična ekonomija povezana s procesi (re)produkcije kulturnih dediščin? V kakšnem odnosu do njihove (re)produkcije so politike multikulturalizma? Ali je uspešnost, učinkovitost politik multikulturalizma v odnosu do omenjenega ustvarjanja in ohranjanja kulturnih dediščin lahko povezana z etnično ekonomijo? Da odgovorimo na vprašanja, je treba najprej definirati temeljne kategorije, s katerimi operiramo: multikulturalizem, etnično ekonomijo in kulturno dediščino ter jih nato primerjalno opazovati v različnih družbenopolitičnih kontekstih, pri čemer je v prispevku pozornost namenjena tudi razliki med (neo)liberalno in (neo)korporativno državo.

MULTIKULTURALIZEM

Multikulturalizem temelji na ideji socialne pravičnosti, ki se jo danes pogosto reducira na »kulturno pravičnost«. Ob upoštevanju politične in družbene realnosti se je v praksi oblikoval kot iskanje načina, da se vsem ljudem, tudi tistim iz ranljivih skupin, zagotovi prijazno življenjsko okolje. Najprej je bil osredotočen na migracijsko-etnične vsebine, nato pa se je pri kritičnem multikulturalizmu prek meja koncepta etničnih/kulturnih manjšin razširil na pripadnike drugih ranljivih skupin. Pri kritičnem multikulturalizmu gre za enakomernejšo porazdelitev družbene in politične moči, oziroma naj bi se v primeru njune neenakomernosti vzpostavili mehanizmi, ki bi učinke te porazdelitve blažili in zmanjševali diskriminacijo.

Rabe pojma multikulturalizem je treba razumeti na vsaj treh pomembno različnih ravneh realnosti: na ravni konkretne kulturne/družbene prakse v pomenu raznolikosti,¹ na ravni politike in na ravni teorije.² Pričujoči prispevek se osredotoča na raven politike, kjer zasledimo rabo multikulturalizma v različnih kontekstih,³ nas pa zanima multikulturalizem kot uradna državna politika do priseljencev. Eno od

1 Na ravni konkretne kulturne/družbene prakse se pojem multikulturalizem uporablja kot oznako konkretne kulturne/družbene diverzifikacije, kadar se v isti državi nahaja več etničnih in kulturnih skupnosti ali skupin. Gre za opis heterogenosti, raznolikosti, ki se jo zgolj opisuje in se ne spušča v analizo družbenih in političnih odnosov, delitve družbene in politične moči med skupnostmi in skupinami ter analizo družbenih in političnih položajev, ki jih imajo njihovi pripadniki. Pri tej rabi se izgubi povezava koncepta z določenimi ideologijami, programi ali doktrinami.

2 Več o multikulturalizmu kot teoriji in njegovi tematizaciji v kontekstu človekovih pravic in državljanstva glej Lukšič Hacin 1999; Lukšič Hacin 2012 in Sardoč 2011.

3 Prvič: v političnih programih in gibanjih, ki zagovarjajo spremembe obstoječih odnosov med dominantno večino in manjšinami po principih multikulturalizma, danes t. i. interkulturalizma (politična dogajanja v ZDA konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja, šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja, vrenje v Vzhodni in Zahodni Evropi v devetdesetih letih 20. stoletja). Sem sodijo tudi gibanja (npr. antiglobalistična), ki izhajajo iz kritike premis multikulturalizma in njegovega kategorialnega aparata, v prepričanju, da je že diskurzivno evropocentričen (Negri 2004). Gledano na ravni teorije se njihova kritika nanaša predvsem na korporativno, liberalno in levoliberalno rabo koncepta multikulturalizma, hkrati pa so v svojih razmišljanjih o globalnih družbenih in ekonomskih odnosih zelo blizu stališč avtorjev kritičnega multikulturalizma. Od njih se razlikujejo v tem, da gradijo nov kategorialni aparat, a v nove pojme skušajo ujeti podobne pomene in procese na podobne načine, to je

vplivnejših implementacij multikulturalizma⁴ na tej ravni sta izvedla Banting in Kymlicka (2006: 56–57). Izhajajoč iz človekovih pravic sta definirala politiko multikulturalizma kot tisto, ki sledi naslednjim postulatam:

1. ustavno, zakonodajno ali parlamentarno zagotavljanje multikulturalizma na ravni države, regij ali občin;
2. vključitev multikulturalizma v šolske kurikularne programe;
3. vključitev etničnih reprezentacij in senzibilizacije ter multikulturalizma kot principov delovanja javnih medijev;
4. sodno ali s statuti in pravilniki dovoljene izjeme kodov oblačenja itd.;
5. dovoljeno dvojno državljanstvo;
6. financiranje etničnih/migrantskih organizacij in njihovih kulturnih aktivnosti;⁵
7. financiranje dvojezičnega izobraževanja ali izpopolnjevanja znanja maternih jezikov;
8. afirmativna akcija za preseganje odrinjenosti in pozicij nemoči priseljskih skupin v večinskem prostoru.

Politika multikulturalizma, razumljena s pomočjo navedenih osmih načel, v vseh točkah neposredno ali posredno zagotavlja ugodne razmere za ustvarjanja in ohranjanja različnih migrantskih kulturnih dediščin, od izpeljave v praksi pa je odvisno, ali so te dediščine marginalizirane in izrinjene iz družbenih/kulturnih prostorov večine, ki naj bi bila homogena, ali so vključene v korpus (re)prezentacij heterogenosti okolja, v katerem nastajajo in se ohranjajo⁶ skozi vzajemne dvosmerne procese med t. i. večino in manjšinami, ki jih Vrečerjeva (2007) opredeli kot integracijo.⁷

ETNIČNA EKONOMIJA

Koncept etnične ekonomije se je v Združenih državah Amerike razvil v sedemdesetih letih in se nadgrajeval vse do devetdesetih let, ko je bil tudi delno redefiniran. V devetdesetih letih, sploh pa po letu 2000, je postal zanimiv tudi za Evropo, med drugim tudi v kontekstu razmišljanj o uporabnosti etnične ekonomije za spodbujanje integracije t. i. migrantskih manjšin. Koncept se je idejno napajal v zgodnejših

z zagovorom podobnih principov pravičnosti v zgodovinski in globalni perspektivi kot zagovorniki kritičnega multikulturalizma. – Drugič: kot uradne državne politike do priseljencev ter etničnih manjšin (etničnih skupin, etničnih skupnosti in narodnih manjšin) in skupnosti (narodov in nacij v (kon)federacijah). Tu se srečamo z različnimi politikami multikulturalizma. Če omenimo tri zelo različne primere politik, npr.: a) jugoslovanska politika v odnosu do narodnih manjšin in etničnih skupnosti (npr. Romi) na eni ravni in na drugi ravni politika urejanja odnosov med narodi in njihovimi kulturami v federaciji; b) kanadska, avstralska in švedska politika do priseljencev na ravni (nacionalne) države; c) politika EU na ravni odnosov med nacijami oziroma državami članicami EU in njihovimi kulturami. Formalno, a parcialno, so politike multikulturalizma uvedene tudi npr. v ZDA, Veliki Britaniji, na Nizozemskem, itd. V omenjenih relacijah se postavlja vprašanje o odnosu med multikulturalizmom, liberalizmom in federalizmom.

4 Več o odnosu med multikulturalizmom in državo blaginje glej v Vah Jevšnik in Lukšič Hacin 2008.

5 O državnem subvencioniranju teh organizacij v Sloveniji glej Žitnik 2008: 87–89.

6 Kot primer lahko navedemo zanimivo dejstvo, ki ga implicitno nakazuje npr. Janja Žitnik Serafin (2010), namreč da je kulturna dediščina Slovencev v Argentini po letu 1990 mnogo bolje reprezentirana v prostoru matične Slovenije kot pa v simbolnih prostorih heterogenega argentinskega okolja, v katerem nastaja.

7 V povezavi z multikulturalizmom kot uradno državno politiko do priseljencev se pogosto uporablja tudi izraz integracija. Vrečer (2007) opredeli integracijo kot dvosmerni proces vključevanja priseljencev v državo sprejema na način, ki slednjim omogoča, da v javnem življenju prakticirajo kulturo države izvora. »V primeru integracije lahko govorimo o učečih kulturah, ko se (prisilni) priseljenci učijo od večinske in drugih kultur, hkrati pa se slednje učijo od kultur (prisilnih) priseljencev. V primeru integracije govorimo o kulturnih izmenjavah in pojavljanju novih kulturnih oblik« (Vrečer 2010: 489).

analizah imigrantskih podjetij, v razpravah o t. i. posredniških manjšinah,⁸ ki jih je prva uvedla Bonacich (1973). Temu se je pozneje pridružil koncept etnične enklave⁹ (Light in Gold 2000; Zhou 2004), ki izhaja iz teorije o dvojnem trgu delovne sile (Wilson in Portes 1980, Portes in Bach 1985) in se od drugih konceptov razlikuje v svoji navezanosti na globalno prostorsko razporejenost. Koncept etnične ekonomije so naprej razvijali in opredelili Light in Karageogies (1994) ter Light in Gold (2000); nanašal se je na samozaposlitveno dejavnost imigrantov, njihove delodajalce, zaposlene (pripadnike iste etnije) in njihove družinske člane. Omenjena dvojica raziskovalcev je koncept uporabila za prikaz imigrantske aktivnosti pri ustvarjanju malih podjetij, ki nastajajo v specifičnih gospodarskih panogah, navadno v sektorjih, ki ne zahtevajo visoko izobraženega kadra. Med drugim sta ugotovila, da so v etničnih ekonomijah delodajalci hkrati (samo)zaposleni.¹⁰

Sistematičen pregled literature nam pokaže, da se koncept etnične ekonomije nanaša na vse samozaposlene iz katerekoli etnične ali priseljske skupine, na delodajalce ter zaposlene iz iste etnične skupine in njihove družinske člane. Etnična ekonomija obstaja, če etnična skupina vzdržuje zasebni ekonomski sektor, v katerem ima večinski lastniški delež, ne glede na to, ali potrošniki so ali niso pripadniki iste etničnosti. Koncept se posveča etničnim resursom in socialnim mrežam, ki se jih uporablja za vzpostavljanje in vodenje malega podjetja. Uporablja se ga za opis aktivnosti pripadnikov manjšin in priseljencev, zaposlenih v malih podjetjih in specifičnih ekonomskih sektorjih, po navadi v tistih sektorjih, ki so delovno intenzivni, a ne potrebujejo visoko izobražene delovne sile.

Iz različnih razprav in analiz lahko izluščimo dva tipa etničnih podjetnikov. Prvi tip so t. i. posredniške manjšine. Predstavljajo tiste etnične podjetnike, ki trgujejo med socialno elito in masami. Zgodovinsko so bili to migranti, ki so hoteli s svojim prenosljivim in gibljivim kapitalom oziroma poslom na hitro zaslužiti, nato pa denar reinvestirati drugje, po možnosti po povratku domov. Svoje poslovalnice so najpogosteje postavljali sredi revnih (manjšinskih) soseščin ali v osiromašenih urbanih okoljih priseljskih getov, ki so jih zapustile trgovine, servisne dejavnosti in poslovneži iz družbeno dominantne skupine. V zadnjem času so svoje dejavnosti razširili tudi med srednji sloj v premožnejše urbane soseske in predmestja. Prebili so se ne le v sekundarni, temveč tudi v primarni sektor ekonomije države sprejemnice. Podjetniki posredniških manjšin imajo malo pravih povezav z družbeno strukturo in družbenimi odnosi v lokalni skupnosti, v kateri opravljajo svoje ekonomske aktivnosti. Drugi tip etničnih podjetnikov so t. i. enklavni podjetniki. Mednje spadajo predvsem tisti, ki so akterji na področju etničnosti, etničnih družbenih struktur in lokacij. V preteklosti so svojo dejavnost opravljali v soseskah, kjer so prevladovali pripadniki njihove priseljske/etnične skupine. Hkrati so bili aktivno vpeti tudi v kompleksen sistem družbenih vezi in odnosov znotraj samovzdržujočih se etničnih enklav. Danes, ko je veliko etničnih enklav preraslo v multietnične soseščine in nove rastejo v premožnejših predmestjih srednjega sloja, posamezniki, ki se ukvarjajo z etnično ekonomijo, pogosto hkrati igrata obe vlogi: vlogo etničnega podjetnika posredniških manjšin in vlogo enklavnega podjetnika.

Vidimo, da se koncept etnične ekonomije, kot je bil izvorno definiran v ZDA, poleg ekonomske dejavnosti povezuje tudi z migracijskimi mrežami. Se pravi, da za etnično ekonomijo ni dovolj, da je lastnik priseljskega/manjšinskega porekla, ampak mora okoli sebe zgraditi migracijsko mrežo, kot jo poznamo iz razprav o transnacionalizmu.¹¹ Ker se koncept etnične ekonomije izvorno naslanja na teorijo o dvojnem trgu delovne sile (Wilson in Portes 1980; Portes in Bach 1985), na koncept socialnega kapitala

8 V izvirniku avtorica uporabi izraz *middleman minorities* (Bonacich 1973). Pojem se nanaša na populacijo migrantov, ki so rojeni v državi izvora in imajo status tujca v državi naselitve. V državi naselitve ustanavljajo mala podjetja v storitvenem sektorju in uživajo višji socialni status, kot ga običajno pridobijo imigranti.

9 V angleščini je uporabljan pojem *ethnic enclave economy*.

10 Gre za ustanavljanje podjetij delovnih migrantov, ki iščejo niše v obstoječi gospodarski situaciji. Pogosto dejavnost povežejo s svojimi socialnimi mrežami, morda tudi kulturnimi vzorci, ki so jih prinesli s seboj, in se prek tega vključujejo v gospodarsko dinamiko okolja, kamor so se priselili. Pri prehodu iz države v državo morajo delovni migranti pokazati veliko mero kreativnosti in inovativnosti.

11 Več o transnacionalizmu glej v Lukšič Hacin 2009.

in na politiko trga delovne sile, je izrazito ekonomistično orientiran, posredno pa se povezuje s teorijami identitetnih politik, transnacionalizma in globalizacije.

Kot je bilo uvodoma poudarjeno, se je razmislek o etnični ekonomiji začel v ZDA, nato je bil prenesen v Evropo. Zaradi razlik med (neo)liberalno in (neo)korporativno državo oziroma državo blaginje so bile nujne reinterpretacije koncepta.¹² Razin za Evropo in njene nacionalne države poudarja rigidnost delovnega trga in birokratske ovire kot glavne dejavnike, ki so povzročili, da je etnična ekonomija postala le pot, po kateri se je pripadnike ranljivih (migrantskih) skupin skušalo rešiti pred nezaposlenostjo s samozaposlovanjem, kar so spodbujale tudi državne (socialne) politike (Razin 2007: 617). Etnično ekonomijo se je s tem vključilo v integracijske politike za priseljence v državah priselitve predvsem zaradi domneve o njenem pozitivnem doprinosu k lažji integraciji prišlekov v države Evropske unije. Implementacija koncepta v Evropi tako ni usmerjena v ekonomijo in realizacijo pozitivnih tržnih aspiracij kot v ZDA, ampak v iskanje odgovora na vprašanje, ali lahko na etnično (priseljenško) podjetništvo gledamo kot na pot pozitivne integracije. Odgovora na to vprašanje še ni, saj je dinamiko prekinila gospodarska kriza, čeprav bi se morda pokazali pozitivni učinki. Morda pa gre pri tem le še za en tip izkoriščanja in marginalizacije.¹³ Vsekakor znotraj integracijskih strategij ostaja neodgovorjeno vprašanje o razmerjih v praksi, ki se postavljajo med migrantskim/etničnim podjetništvom, državo blaginje in (neo)korporativno državo.

KULTURNA DEDIŠČINA IN NJENA (RE)PRODUKCIJA

Razumevanje kulturne dediščine in njena »produkcija« sta procesa, odvisna predvsem od naše percepcije preteklosti. V strahu pred negotovo prihodnostjo se ljudje radi oziramo v preteklost, pri tem pa sta materialna in nematerialna dediščina posrednici med preteklostjo in sedanjostjo. Kulturna dediščina so: 1) stavbe, skupine stavb in območja, ki imajo z zgodovinskega, umetnostnega, znanstvenega, etnološkega ali antropološkega vidika izjemno splošno vrednost (Konvencija Unesca 1972), in 2) nesnovna kulturna dediščina, ki se prenaša iz roda v rod in jo trajno poustvarjajo družbene skupnosti in skupine kot odgovor na pripadajoče okolje, njihov odnos med naravo in preteklostjo (Konvencija Unesca 2003). Ločimo torej snovno (predmetno)¹⁴ in nesnovno (nepredmetno) dediščino.¹⁵

Presoja dediščine sega od sentimentalne – laične, strokovne z namenom ohranjanja do kritične – znanstvene. Deklaracije Unesca ustoličujejo dediščino kot »najpomembnejše jedro kolektivne identitete in samospoštovanja, hranilo, enako pomembno kot hrana in pijača« (po Lowenthal 1998: 5). Bogata, avtentična, živa, kontinuirana dediščina naj bi bila tisti dejavnik, ki utrjuje predvsem etnično (nacionalno) zavest in identiteto, saj »dediščina vedno bolj izpričuje tisto, kar nas povezuje z drugimi, nekaj, kar pripada skupini oziroma definira skupino« (Lowenthal 1998: 67).¹⁶ Ker vezi s skupnimi predniki

12 Več o razlikah med (neo)liberalno in (neo)korporativno državo glej v Esping-Andersen 1996; Esping-Andersen 2006 in Razin 2007.

13 Več o tem glej Vah in Lukšič Hacin 2011.

14 Snovna dediščina je premična in nepremična: stavbe, zgodovinski kraji, spomeniki, artefakti (manjši predmeti, umetniška dela), kulturne krajine.

15 Nesnovna dediščina se nanaša na nefizične značilnosti, prakse, reprezentacije, izraze, znanja, veščine; ustne tradicije in izraze; jezik kot osrednje sredstvo nesnovne dediščine; glasbo, ples, dramo in druge performativne oblike; družbene prakse, rituale in praznovanja; znanja in prakse, ki so povezane z naravo in veseljem; hrana in obleka; tradicionalne obrti.

16 K nesnovni kulturni dediščini sodi tudi literarna produkcija. Izseljenska literarna dediščina ima lahko pomembno vlogo pri utrjevanju etnične identitete v izseljenstvu. Vendar, kot ugotavlja Žitnik Serafin (2011), notranja odmevnost književnih del v okviru posamezne izseljenske skupnosti, ki je bila še do nedavnega tako pomembna za ohranjanje slovenstva v izseljenstvu, danes v vse bolj »razrahljanih« slovenskih izseljenskih skupnostih preprosto ne deluje več. Morda se bo izkazalo, da ima nekaj tako produktivna skupinska energija v slovenskem izseljenstvu ustrezno protitež v izjemni individualni motivaciji najprodornejših posameznikov, med njimi tudi

(posredno preko predmetov) utrjujejo skupinsko identiteto, jo je treba ohranjati, varovati, vzdrževati, negovati, celo ponovno vzpostavljati ali konstruirati na različnih ravneh. Dediščina je »hitro razvijajoča se industrija«, kot pravi Lowenthal (1998: xiii), industrija, ki je povezana z drugo, še hitreje rastočo gospodarsko panogo: turizmom. Še močneje pa je dediščina povezana z nacionalno pripadnostjo in identiteto. Prisvajanje dediščine (fizično, to je prostorsko ali zgolj simbolno) in ekonomsko-kulturna (iz) raba sta glavni gonili ohranjanja kulturne dediščine. Zakaj je tako? Zaradi konstruirane vloge in statusa dediščine. Povezovanje kulturne dediščine z oblikovanjem ter ohranjanjem individualne in kolektivne identitete, predvsem nacionalne, je že dlje časa močno izpostavljeno in izrabljeno tudi v evropskem političnem in javnem diskurzu. Posredno se »od zgoraj navzdol« oblikuje določena predstava o dediščini, ki pa ni za vse sprejemljiva. Obravnava dediščine kot nacionalne dediščine pa v bistvu pomeni homogenizacijo in manipulacijo dediščine.

Človek večinoma razmišlja o kulturni dediščini skozi družbeno in kulturno perspektivo kot o brezčasnem in nedotakljivem »svetem«, napolnjenem s simboli. Dediščino si prilašča ali zavrača v lokalnem, nacionalnem, supranacionalnem, regionalnem ali celo globalnem prostoru. Na drugi strani se vedno bolj uveljavlja kritična zavest, da je dediščina stvar izbire ali pa je lahko medgeneracijsko posredovana. Nikakor ni »usodno« predoločena ali dana, v veliki meri je naša lastna prilagodljiva iznajdba oziroma kreacija (Lowenthal 1998: 226). Dediščina je izumljena (kot so po Ericu Hobsbawmu izumljene tradicije), fabricirana, ni nekaj svetega, samonastalega in tudi ni homogena ter brezčasna, saj so predmeti, stavbe, prizorišča, najdišča in nematerialno razpoznavni za kulturno dediščino. Razni strokovnjaki, etnične ali verske skupine, lokalne skupnosti ali drugi posamezniki in skupine jim pripisujejo zgodovinsko, estetsko, družbeno, simbolno in tudi ekonomsko vrednost (Deanovič 2003: 6).

Kulturna dediščina je tako označena kot »heterogen skupek dobrin, ki je v toku časa in v procesu historizacije prepoznan kot prenašalec specifičnih kulturnih tradicij« (Rizzo in Throsby 2004: 984). Predmete in prakse zmeraj presoja za nazaj, v drugem časovnem in družbenem kontekstu. Torej, strokovnjaki, ki delujejo na poljih varovanja kulturne dediščine in njenega vrednotenja, za nazaj pripišejo »dediščinski« status objektom in praksam, ki tega statusa niso mogli imeti.¹⁷ Pri tem je pomembno, da so profesionalci, ki delujejo v teh institucijah, usposobljeni obvladati različna orodja in pristope, ki jim omogočajo obravnavo in razumevanje raznovrstnih historičnih kontekstov in migrantskih pripovedi ter posledično raznolikosti kulturne dediščine.

Podobno kot to velja za človekove pravice, ki se uveljavljajo znotraj nacionalnih zakonodaj, se tudi politika varovanja kulturne dediščine uveljavlja v okviru nacionalnih držav. Z ustanavljanjem tako imenovanih migrantskih muzejev (v ZDA, Avstraliji, Kanadi, Veliki Britaniji, na Danskem in v nekaterih drugih evropskih državah (več glej <http://www.migrationmuseums.org/web/>) predvsem v osemdesetih in devetdesetih 20. stoletja je bila dana podlaga za ohranjanje in prezentacijo kulturne dediščine priseljencev, vendar so bili to še vedno posebni, pretežno zasebno ustanovljeni in vodeni muzeji, namenjeni priseljenjski kulturi in dediščini. Kot navaja Milharčič Hladnik:

Slovenskoameriške skupnosti v Združenih državah Amerike so v stotih letih ustanovile, zgradile, izoblikovale, gojile in krepile različne institucije, organizacije in oblike delovanja. Narodne domove in cerkve so slovenski priseljenci zgradili povsod, kjer so se naselili. K njim so spadale slovenske šole in sobotni tečaji slovenščine ter številne kulturne združbe, od pevskih zborov, otroških pevskih zborov, opernih zborov, dramskih skupin, orkestrov

sodobnih slovenskih izseljenjskih pisateljev, zlasti tistih, ki so se bili – brez opore na družbeno-kulturno mrežo slovenske priseljenjske skupnosti v njihovi novi domovini – prisiljeni najprej povsem samostojno uveljaviti v tujejezičnem govornem prostoru, šele nato pa so lahko s svojim literarnim delom vzbudili večjo pozornost tudi v matičnem slovenskem prostoru.

- 17 Da je nek element kulture prepoznan kot kulturna dediščina, to je ustvarjen kot tak, potrebujemo merila za vrednotenje kulturne dediščine (avtentičnost, ogroženost, ohranjenost, redkost, starost) in kriterije za določanje pomena te dediščine (ločimo spomenike lokalnega in državnega pomena, vzpostavljen je tudi Unescov register spomenikov mednarodnega, svetovnega pomena).

in ansamblov do časopisnih in radijskih hiš, založniških, muzejskih in knjižničnih institucij. V stoletju ohranjanja etnične identitete in kulturne dediščine so se s tem ukvarjale številne slovenskoameriške organizacije, bratske in sestrške zveze, krožki in društva. Člani so njihovo delovanje omogočali z rednim plačevanjem članarine in neutrudnim prostovoljnim delom (Milharčič Hladnik 2008: 58).

Priseljenci in manjšine so ostali nereprezentirani v sklopu nacionalnih dediščinskih institucij (muzejev, galerij, arhivov ipd.). Muzejsko dejavnost migrantskih muzejev so finančno z donacijami podpirali predvsem priseljenci sami, saj v državnem proračunu, namenjenem kulturi, te institucije niso bile prepoznane kot institucije »nacionalnega pomena«, in dediščina, ki so jo ohranjale, ni bila del nacionalne dediščine. Skopa javna sredstva so nadomestili prispevki etničnih skupnosti s pomočjo enklavne oziroma etnične ekonomije. Priseljenci so začeli nastopati kot akterji ohranjanja dediščine in so posledično želeli predstaviti svoje vrednotenje dediščine in lastno interpretacijo preteklosti (več o tem glej Szekeres 2002). Tukaj se moramo ustaviti ob vprašanju reprezentacije dediščine »drugega«. Izključitev dediščine priseljencev in manjšin iz korpusa dediščine nekega naroda in ignoriranje vprašanja reprezentacije dediščine posledično pomeni dvoje: institucijam, ki skrbijo za dediščino, jemlje kredibilnost in avtoriteto, saj izključujejo celotne skupine ljudi, na drugi strani pa se marginalizirane, odtujene skupine ljudi zatečejo k drugim manj verodostojnim fantastičnim pripovedim o preteklosti, ki jim manjka kritične presoje, in to z namenom, da zadovoljijo povpraševanje po bolj zgodovinsko podprtem znanju (Young 2002: 209) in da utrjujejo svojo identiteto.

Bolj kritični pogledi na vlogo dediščine v sodobni družbi, predvsem v povezavi s socialnim izključevanjem in (ne)enakostjo, so se pojavili ob prelomu tisočletja. Strokovnjaki za dediščino so začeli razpravljati o lastni vlogi, vlogi muzejev in drugih institucij in seveda vlogi dediščine v tej povezavi (Sandell 2002). Vzrok za to so bile družbene spremembe v rastočih večetničnih družbah in reevalvacija sicer samoumevnega multikulturalizma. Tako sta na primer v Veliki Britaniji konec devetdesetih let 20. stoletja policijsko rasistično nasilje¹⁸ in odmevna preiskava, ki je temu sledila, sprožila širši razmislek in javno razpravo o pomenu britanskih institucij, njihovih struktur in politik do različnih pojavov razizma in izključevanja določenega dela prebivalstva iz družbenih kulturnih in umetniških kontekstov (Young 2002: 206).¹⁹ S tem se vračamo k vprašanju implementacije politike multikulturalizma in njenih posledic za družbo oziroma, gledano ožje, za (re)produkcijo (migrantskih) kulturnih dediščin. Politika multikulturalizma, kot sta jo definirala Banting in Kymlicka (2006: 56–57), se neposredno nanaša na aktivno spodbujanje (manjšinskih) priseljskih dejavnosti, tudi (re)produkcije heterogene etnične dediščine, in inkluzijo manjšinskih prostorov v prostore večine kot del njene raznolikosti. Kako to poteka v praksi držav, ki se ustavno ali zakonsko razglašajo za multikulturalne, in držav, ki multikulturalizem delno zakonsko implementirajo na drugih ravneh, pa nam kažejo zgornji razmisleki. Jasna je ugotovitev, da so med praksami različnih držav velike razlike in da se zadnje (ali prvo) vprašanje implementacije povezuje s količino in z naravo razpoložljivih finančnih virov. Po drugi strani vidimo, da je v številnih omenjenih situacijah etnična (enklavna) ekonomija tista, ki je omogočila (re)produkcijo migrantskih dediščin, in ne politika multikulturalizma. Hkrati pa spomnimo na dejstvo, da je tovrstna etnična ekonomija prisotna le v ZDA, saj je v državah članicah EU etnična ekonomija vpeta med strategije integracijske politike, poudroča, ki jih v ZDA pokriva etnična ekonomija, pa so v evropskih državah pogosto v domeni dejavnosti javnega/državnega sektorja.

18 Več glej Young 2002: 203–206.

19 Leta 2000 so Britanci ustanovili Komisijo za prihodnost multietnične Britanije (Commission on the Future of Multi-Ethnic Britain), ki jo je vodil Bhikhu Parekh. Komisija je izdala slavno Parekhovo poročilo o družbenih neenakostih in možnostih sobivanja v večetnični Britaniji (prav tam: 206).

SKLEPNE MISLI

Kakšen je torej odnos med politiko multikulturalizma, etnično ekonomijo, (re)produkcijo kulturne dediščine in državo kot takšno? V razpravi smo videli, da na uvodoma zastavljena vprašanja ni enoznačnega odgovora in da je dinamika med izbranimi kategorijami odvisna od konteksta. Možnosti za institucionalizirano skrb za heterogeno kulturno dediščino, ki upošteva doprinos migrantov kot posameznikov, skupin in skupnosti okolju priselitve, so odvisne od principov delovanja družbe sprejema, točneje države kot njene politične organizacije, ki pomembno določa tudi principe delovanja ekonomije v državnih okvirih. Čeprav danes govorimo o globalnem kapitalu, po drugi strani ne smemo spregledati vloge in pomena, ki ga države še vedno imajo. V tem pogledu je treba upoštevati razliko med (neo)liberalno in (neo)korporativno državo. Za pričujočo razpravo je bistvena razlika v funkcioniranju države na ekonomskem področju v povezavi z davčno politiko, definicijo javnega sektorja in delitvijo denarja zanj. Za kaj in kako se državni denar porabi? Kako, po katerih kriterijih in komu se denar deli? Kakšni so ti kriteriji in kdo jih postavlja? Je pri delitvi denarja mogoča participacija vseh, ki denar prispevajo, in kolikšen je delež participacije? Pri slednjem je za pričujočo razpravo najpomembnejše, kakšne so možnosti za priseljenje in (re)produkcijo njihovih (manjšinskih) dediščin.

Zgodovina (neo)liberalnih ZDA nam kaže, da že na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje v praksi naletimo na pojave, ki jih danes prepoznavamo kot etnično podjetništvo. Nov ni pojav, temveč teoretska kategorija, ki na specifičen način tematizira že stoletno prakso med migranti v ZDA. Na pojav so vplivale življenjske razmere, v katerih so se ljudje znašli, in so za lastno preživetje, varnost in kvalitetnejše življenje vzpostavili princip solidarnosti v navezavi na etničnost in kulturo. Sami so si zgradili potrebne (etnične) inštitucije in poskrbeli za njihovo preživetje. Etnični podjetniki so lahko neposredno usmerjali tok denarja. Prek trga so se lahko vzpostavile samooskrbujoče dejavnosti tudi v povezavi z (re)produkcijo kulturne dediščine. Politika multikulturalizma je bila, če upoštevamo našo definicijo, parcialno implementirana od šestdesetih let dvajsetega stoletja in je podprla preživetje raznolikosti in dediščin, gotovo pa ga ni vzpostavila. Ključna za (re)produkcijo kulturnih dediščin v ZDA v razmerah (neo)liberalne države je etnična ekonomija, multikulturalizem pa to le še utrjuje ter vpliva na (ne)vklučenost manjšinskih tradicij v družbene/kulturne prostore večine, ki se je vse do šestdesetih let 20. stoletja po predpostavki o inherentni večvrednosti WASP (White Anglo-Sakson Protestant) modela konstituirala kot homogena.

V Evropi je etnična ekonomija redefinirana, odtujena od liberalnega trga in vpeta med strategije integracijske politike, ki jih kontrolira država. Podjetja, ki bi bila lahko prepoznana kot zametki migrantske/etnične ekonomije, ne morejo imeti tako aktivne vloge pri ohranjanju migrantskih dediščin, kot se to dogaja v ZDA. Po eni strani so številne dejavnosti, ki so v ZDA tržne niše etničnega podjetništva, v evropskih državah v pristojnosti javnega/državnega sektorja. Poleg tega pa je razlika tudi v možnostih za samostojno razpolaganje z realiziranim finančnim presežkom, kar se povezuje z razumevanjem države, javnega sektorja in davčne politike. Ta ključno vpliva na finančni delež, ki etničnemu podjetniku ostane in o katerem lahko osebno odloča. V Evropi se preko davčne politike finančno napaja najprej državni proračun, nato pa se sredstva preko državnih mehanizmov deli med prejemnike. Na tej poti se izgubi neposredni vpliv etničnega podjetnika na tok denarja, hkrati s tem pa se poveča pomen politike multikulturalizma, pojavi pa se potreba po njeni obvezni implementaciji tako med kriterije za delitev proračunskega denarja kot tudi v same strategije delovanja in t. i. letne delovne načrte javnih inštitucij, ki skrbijo za (re)produkcijo dediščin. V primerih, ko se multikulturalizma ne upošteva, se denar deli med porabnike skladno z (nacionalnimi) stereotipi o homogeni nacionalni kulturi (in s tem tudi dediščini). V redkih državah je te stereotipe že uspelo zamenjati z novo multikulturno paradigmo, ki teži k ohranjanju raznolikosti družbenega/kulturnega okolja in k opolnomočenju ranljivih skupin – ne le z odpiranjem marginaliziranih niš, kjer bi manjšinske dediščine životarile, ampak z dekonstrukcijo t. i. večinskega prostora na način, da se omogoči (re)prezentacije njegove dejanske raznolikosti in heterogenosti. V razmerah držav članic EU so principi multikulturalizma (danes interkulturalizma) nujni prvi pogoj in edini

garant (re)produkcije migrantskih, manjšinskih pa tudi regionalnih in lokalnih dediščin, ki naj bi se jih vgradilo v hegemonika razmerja vzpostavljanja kolektivnega spomina in konstrukcije (heterogene, raznolike) realnosti.

LITERATURA

- Bonacich**, Edna (1973). A Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review* 38: 583–594.
- Banting**, Keith in Will **Kymlicka** (2006). *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Deanovič**, Boris (2003). *Economic Value of Cultural Heritage in Urban Regeneration* (magistrsko delo). Birmingham: University of Birmingham.
- Esping-Andersen**, Gøsta (1996). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- Esping-Andersen**, Gøsta (2006). Three World of Welfare Capitalism. *The Welfare State Reader*, 2. izdaja (ur. Christopher Pierson in Francis G. Castles). Cambridge – Malden: Polity Press, 160–174.
- Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, Unesco 1972.
- Konvencija o varstvu nesnovne kulturne dediščine, Unesco 2003.
- Light**, Ivan in Steven J. **Gould** (2000). *Ethnic Economies*. San Diego: Academic Press.
- Light**, Ivan in Starros **Karageogies** (1994). The Ethnic Economy. *Handbook of Economic Sociology* (ur. N. Smelers in R. Swedberg). Princeton, NJ: Princeton University Press: 647–671.
- Lowenthal**, David (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lukšič Hacin**, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Lukšič Hacin**, Marina (2009). In kaj je ta transnacionalizem?: Razmišljanja ob knjigi Jake Repiča »Po sledovih korenin«: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo. *Glasnik SED* 49 (1/2): 61–66.
- Lukšič Hacin**, Marina (2012). Multikulturalizmi: Varijante upotrebe pojma i njihova razmimoilaženja. *Aporije multikulturalizma* (ur. Alpar Lošonc in Dragan Prole). Novi sad: Mediterran Publishing in Centar za multikulturalnost, 31–42.
- Mesić**, Milan (2006). *Multikulturalizam*. Zagreb: Školska knjiga.
- Milharčič Hladnik**, Mirjam (2008). Internet in preobrazbe ohranjanja kulturne dediščine v slovensko-ameriških etničnih skupnostih. *Dve domovini/Two Homelands* 28: 57–71.
- Negri**, Antonio in Michael **Hardt** (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press.
- Portes**, Alejandro in Robert L. **Bach** (1985). *Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.
- Razin**, Eran (2007). Immigrant entrepreneurs and the Israeli welfare state: Institutional support and institutional constraints. *Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship. A Co-evolutionary View on Resource Management* (ur. Léo-Paul Dana). Cheltenham-Northampton: Edward Elgar Publishing, 615–629.
- Rizzo**, Ilde in David **Throsby** (2006). Cultural Heritage: Economic Analysis and Public Policy. *Handbook of the Economics of Art and Culture* (ur. Victor Ginsburgh in David Throsby). Amsterdam: Elsevier/ North-Holland, 983–1016.
- Sandell**, Richard (ur.) (2002). *Museums, Society, Inequality*. London in New York: Routledge.
- Sardoč**, Mitja (2011). Citizenship and Civic Equality: Tensions, Problems and Challenges. *Annales* 21: 225–236
- Szekeres**, Viv (2002). Representing Diversity and Challenging Racism: The Migration Museum. *Museums, Society, Inequality* (ur. Richard Sandell). London in New York: Routledge, 142–152.

- Vah Jevšnik, Mojca in Marina Lukšič Hacin (2008). Contemporary implications of multiculturalism policies for European welfare states. *Dve domovini/Two Homelands* 28: 7–21.
- Vah Jevšnik, Mojca in Marina Lukšič Hacin (2011). Theorising Immigrant/Ethnic Entrepreneurship in the Context of Welfare States. *Migracijske i etničke teme* 27(2): 249–262.
- Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: ZRC SAZU in ACS.
- Vrečer, Natalija (2010). Living in Limbo: Integration of Forced Migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia. *Journal of Refugee Studies* 23(4): 484–502.
- Wilson, Kenneth L. in Alejandro Portes (1980). Immigrant enclaves: An analysis of the labour market experiences of Cubans in Miami. *American Journal of Sociology* 86(2): 295–319.
- Young, Lola (2002). Rethinking Heritage: Cultural Policy and Inclusion. *Museums, Society, Inequality* (ur. Richard Sandell). London in New York: Routledge, 20–212.
- Zhou, Min (2004). Revisiting Ethnic Entrepreneurship: Convergencies, Controversies, and Conceptual Advancements. *International Migration Review* 38(3): 1040–1074.
- Žitnik, Janja (2008). Statistical facts are human fates: Unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(1): 77–94.
- Žitnik Serafin, Janja (2010). Literarna in kulturna dediščina Slovencev v Argentini kot predmet raziskav. *Dve domovini/Two Homelands* 31: 187–195.
- Žitnik Serafin, Janja (2011). Literarna zapuščina slovenskih izseljencev v drugih deželah Evrope. *Dve domovini/Two Homelands* 34: 35–45.

SUMMARY

ETHNIC ECONOMY AND CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF MULTICULTURALISM

Marina LUKŠIČ HACIN
Kristina TOPLAK

The basic dilemma of the paper is the effectiveness of the policy of multiculturalism in connection with another social science concept – ethnic economy – and their impact on the creation and preservation of various forms of cultural heritage among migrants in the context of the (nation-)state. Is ethnic economy associated with processes of the (re)production of cultural heritage? What is the relationship of policies of multiculturalism with these processes of (re)production? Is the success and effectiveness of policies of multiculturalism with respect to the creation and preservation of cultural heritage connected with the ethnic economy?

The authors first define the basic categories: multiculturalism, ethnic economy and cultural heritage, and then observe them comparatively in various socio-political contexts, while the paper also focuses on the differences between the (neo)liberal and the (neo)corporate state. They find that there are opportunities for institutionalised management of a heterogeneous cultural heritage which takes account of the contributions of migrants as individuals, groups and communities in the immigrant environment, depending on the principles of operation of the receiving society, or more precisely the state as its political organisation, which is also significantly impacted by the principles of operation of the economy within the state frameworks. For this discussion the main difference in the functioning of the state in the economic field is associated with tax policy, the definition of the public sector and the distribution of funds to it. Why and how is the state budget allocated? How, according to what criteria and to whom are funds distributed? What are these criteria and who determines them? Is participation in the distribution of funds available to all who contribute them, and how high is the level of participation?

At the end they find that the ethnic economy is crucial to the (re)production of cultural heritage in the USA, in conditions of a (neo)liberal state, while multiculturalism merely further consolidates it and results in the (non-)inclusion of minority traditions in the symbolic space of the majority, which up to the nineteen sixties was conceived of as homogeneous following the assumptions of the inherent superiority of the WASP model. In Europe, however, the ethnic economy has been redefined, alienated from the liberal market and stuck among strategies of state-controlled integration policy. Therefore the principles of multiculturalism (or today interculturalism) in the conditions in which we find them in EU Member States are a necessary precondition and the sole guarantor of the (re)production of migrant, minority and also regional and local heritage, which should incorporate them into heterogeneous conditions for creating a collective memory and the construction of (a heterogeneous, diverse) reality.